

УДК 37.03

Олена Максимова,
кандидат педагогічних наук,
в.о. доцента кафедри дошкільного
виховання та педагогічних інновацій
Житомирського державного
університету імені І.Я. Франка

ФОРМУВАННЯ УСПІШНОЇ ОСОБИСТОСТІ ШЕСТИРІЧНОГО ПЕРШОКЛАСНИКА (ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ)

У статті висвітлені результати експериментального дослідження щодо сформованості успішності учнів шестирічного віку у продуктивній діяльності у процесі суб'єкт-суб'єктної взаємодії, аналізуються її рівні у відповідності з виокремленими критеріями та показниками.

Ключові слова: шестирічний вік, учні, продуктивна діяльність.

В статье освещены результаты экспериментального исследования сформированности учеников шестилетнего возраста в продуктивной деятельности в процессе субъект-субъектного взаимодействия, анализируются ее уровни в соответствии с выделенными критериями и показателями.

Ключевые слова: шестилетний возраст, ученики, продуктивная деятельность.

In the article the findings of investigation of success forming 6-year's pupil in productive activity in the process of subject – subject interplay is esteemed, its levels are analyzed pursuant to discharged yardsticks and parameters.

Key words: the age of six, pupils, productive activity.

Наслідками соціально-економічних перетворень, які відбулись у нашій країні, є те, що турботи батьків направлені, насамперед, на забезпечення матеріальних потреб своєї сім'ї. При цьому часто поза увагою залишається духовний розвиток особистості дитини, задоволення її потреб у спілкуванні з членами родини, підтримка її починань, уважне ставлення до її звершень. У зв'язку з цим на перший план висувається необхідність створення оптимальних умов для самовиявлення і самоактуалізації дитячої особистості. У цьому процесі важливу роль відіграє досягнення успіху у певному виді діяльності.

Питаннями феномену успіху займалися такі вчені, як Е. Берн, А. Белкін, Р. Девіс, І. Добротворський, У. Глассер, Є. Головаха, І. Кон,

О. Кононко, Р. Мертон, В. Михайліченко, О. Романовський, Г. Тульчинський, Д. Холт та інші. Проте залишаються нерозробленими багато аспектів цієї проблеми. Завданням нашої статті є висвітлення результатів експериментального дослідження щодо сформованості успішності учнів шестирічного віку у продуктивній діяльності у процесі суб'єкт-суб'єктної взаємодії. З цією метою нами був проведений констатувальний експеримент, яким було охоплено 242 дитини шестирічного віку, 196 батьків та 56 педагогів.

Спираючись на розроблену нами структуру успіху (включає такі компоненти: когнітивний, емоційно-мотиваційний, регулятивний, поведінково-діяльнісний), було визначено критерії й показники сформованості успішності шестирічних дітей у процесі суб'єкт-суб'єктної взаємодії (див. табл. 1).

Таблиця 1

Критерії та показники розвитку успішності шестирічних дітей у процесі суб'єкт-суб'єктної взаємодії

Критерії	Показники
Позитивна Я-концепція	<ul style="list-style-type: none"> – Когнітивна складова: повнота образу «Я»; – емоційна складова: задоволення собою, оптимістичне світосприйняття, відсутність постійних страхів, комфортність відчуття себе при взаємодії з іншими; – оцінно-вольова складова: адекватна самооцінка, відповідний можливостям рівень домагань.
Мотивація досягнення	<ul style="list-style-type: none"> – Мотивація успіху чи уникнення невдачі; – сила мотиву.
Повнота оволодіння уміннями	<ul style="list-style-type: none"> – Організаційними, творчими, суб'єкт-суб'єктної взаємодії, самоконтролю.
Результативний критерій	<ul style="list-style-type: none"> – Вкладені зусилля; – самооцінні судження; – оцінка дорослим досягнень дитини.

Відповідно до специфіки поняття «успіху», вікових особливостей досліджуваних було розроблено комплекс діагностичних методик дослідження, який включав: спостереження за діяльністю, спілкуванням, взаєминами дітей та вчителів (вихователів); методи опитування:

індивідуальні та колективні бесіди, інтерв'ю, анкетування, тестування; метод самоаналізу; аналіз результатів продуктивної діяльності дітей; аналіз розв'язання нестандартних ситуацій; метод кількісної обробки отриманих даних.

У процесі організації дослідження ми керувалися принципами діяльнісного (передбачає здійснення розвитку дитини шляхом включення її у різнобічну діяльність), особистісно-ціннісного (вимагає сприйняття особистості дитини як найбільшої цінності, орієнтації на її індивідуальну неповторність, використання вчення про роль особистості у суспільстві, про вплив колективу на її розвиток, про гармонійний розвиток особистості), системно-структурного підходів (грунтується на цілісному розгляді явища у взаємозв'язку його складових).

З кожного критерію відповідно до показників добиралися методики для проведення обстеження у контрольних та експериментальних групах.

Зокрема, щоб виявити знання шестирічної дитини про себе, повноту образу «Я», ми використали методику «Хто ти? Який ти?», в ході якої дітям декілька разів ставили ці запитання. З метою з'ясування переважаючого світосприйняття (оптимістичного – песимістичного) у дітей ми вдалися до анкетування батьків щодо виявлення оптимізму їхніми дітьми («Як Ви вважаєте, Ваша дитина є оптимістом, песимістом, швидше оптимістом, ніж песимістом, швидше песимістом, ніж оптимістом, у чому це виявляється?»), до методики Р.Кеттелла за фактором оптимізму, а також до аналізу пояснень дітьми їхніх невдач під час здійснення продуктивної діяльності.

Формування успішності у першокласників шестирічного віку неможливе без постійного й активного сприяння у цьому напрямку з боку родини та вчителів у повсякденних взаєминах. Тому в констатувальний експеримент ми включили вивчення атмосфери та характеру взаємин, що складаються в родинному колі та між педагогами і дітьми. Чинником формування дитячої особистості є емоційно позитивний стан міжособистісних взаємин і та роль, яка відводиться дитині у взаєминах із батьками. З метою вивчення відчуття дитиною себе у родинному колі було проведено тест «Малюнок сім'ї». Методом з'ясування того, як дитина відчуває себе в колі однолітків і вчителів, був комбінований тест у малюнках «Як я почуваю себе у школі». Відчуття постійного страху, тривожності погано впливає на самопочуття дитини і, звісно, заважає досягати успіхів. З метою діагностування найпоширеніших страхів першокласників шестирічного віку ми запропонували їм завдання, яке полягало у зображенні предмету свого страху у малюнку. Як одну із складових Я-концепції ми вивчали емоційне сприйняття дитиною самої себе. Методика «Чи задоволений ти собою» дала можливість визначити, наскільки дитина підвладна комплексу незадоволення собою. Рівень задоволення собою, безумовно, тісно пов'язаний із самооцінкою, яку ми

визначали за модифікованою до предмета нашого дослідження методикою А. Ліпкіної «Три оцінки». Відомо, що самооцінка знаходиться у прямо пропорційній залежності від рівня домагань. Для його дослідження, а також для виявлення уявлення дітей про ставлення до них значущих дорослих, ми застосували методику «Сходинки» (модифікований варіант методики Т. Рембо – С. Рубінштейн). У процесі вивчення мотиваційної спрямованості першокласників шестирічного віку ми прагнули встановити, які мотиви є домінуючими в діяльності дітей: надія на успіх чи прагнення запобігти невдачі. З цією метою ми використали методику «Запам'ятай і відтвори малюнок» [181, с. 224] (див. додаток Е), за допомогою якої виявили чотири групи дітей щодо мотивації досягнення успіхів.

Досягнення успіху дітьми у продуктивній діяльності значною мірою визначається рівнем оволодіння ними наступними вміннями та навичками: організаційними (формулювання мети діяльності, самостійний добір необхідного обладнання, планування діяльності, вибір засобів для досягнення цілі); творчими (здатність знаходити нові, нетрадиційні способи вирішення різних завдань); суб'єкт-суб'єктної взаємодії (вміння співпрацювати і спілкуватись, виявляти емпатію й альтруїзм, обстоювати власну точку зору, робити моральний вибір); контрольно-оцінними (уміння здійснювати контроль та самоперевірку, оцінити результат, відкоректувати роботу).

Провідним методом при з'ясуванні рівня оволодіння шестирічними дітьми даним колом умінь був метод спостереження у продуктивній діяльності. Він був спрямований на визначення реального стану взаємодії дітей з дорослими та однолітками, вміння дітей досягати успіху. Також використовувались бесіда, анкетування серед батьків та педагогів, аналіз виконання дітьми спільного завдання, методика Р. Кеттела (з метою дослідження вміння здійснювати самоконтроль), тест Гілфорам і Торренса (дозволив перевірити образну креативність).

Спираючись на зміст критеріїв і показників, ми виділили чотири рівні сформованості успішності у шестирічних дітей. У процесі нашого дослідження спершу з'ясовувався рівень сформованості успішності за кожним показником, отримані дані сумувались і знаходилось середнє арифметичне способом поділу суми всіх коефіцієнтів на їх кількість за кожним рівнем. Розглянувши якісну та кількісну характеристики сформованості компонентів успіху, ми розробили загальну характеристику рівнів розвитку успішності у суб'єкт-суб'єктній взаємодії, спираючись на визначені критерії та показники. У результаті нами визначено чотири рівні.

До **високого рівня** сформованості успішності віднесено 16,3 % дітей ЕГ та 15,1 % КГ. Вони мають відносно повні знання про себе (подали 6 і більше характеристик «Образу-Я»), їм властиве задоволення собою, яке, однак, позбавлене надмірної самозакоханості, схильні до оптимістичного світосприйняття, завжди виявляють спокій і рідко засмучуються, у випадку

невдачі намагаються знайти причини і ліквідувати їх. Вступаючи у взаємини зі старшими чи однолітками, переживають повне психологічне благополуччя. Їх не турбують постійні конкретні страхи. Мають адекватну самооцінку і рівень домагань, потреба у досягненні успіхів значно більша, ніж невдачі, тому їм властиве прагнення брати на себе важкі задачі, ризикувати, змагатися з іншими.

Вносять свою пропозицію мети діяльності, уміють переконати інших у її доцільності, здійснюють планування роботи без допомоги дорослого. Самостійно до початку діяльності обирають засоби досягнення мети, вносячи корективи під час роботи. Наполегливі у подоланні труднощів, докладають значних зусиль, бажаючи отримати якомога кращий результат. Комунікбельні, ввічливі, товариські, неконфліктні, вільно висловлюють свою думку, з інтересом вислуховують інших, володіють емпатією, виявляють альтруїзм. Мають високо розвинені творчі уміння, володіють здатністю контролювати свою діяльність (уміють знайти помилки, встановити причини, самому внести корективи). Дають роботі правильну, обґрунтовану оцінку, співвідносять отриманий результат із метою, вкладені зусилля відповідають оцінці роботи.

Достатній рівень розвитку успішності виявляють діти, які змогли назвати 5 характеристик «Образу-Я», виявляють надмірне задоволення собою, більше схильні до оптимістичного світосприйняття, ніж до песимістичного, засмучуються з приводу невдач, але дають їм ситуаційну оцінку, а не особистісну. Відчувають загалом комфорт, затишок у сім'ї, в більшості випадків із задоволенням спілкуються з педагогом й іншими дітьми. Їхні страхи пов'язані з реальною загрозою. Мають дещо завищену самооцінку, рівень домагань. У цих дітей досить сильно розвинені як потреба у досягненні успіхів, так і боязнь невдач, що зачасти викликає нерішучість у діях.

Вміють поставити мету перед собою, але не наполягають на ній, приймаючи мету товариша. Планування роботи здійснюють після деяких вказівок, підказок дорослих, засоби досягнення мети добирають у процесі діяльності. Зустрічаючись із труднощами, шукають інший шлях досягнення мети. У більшості випадків виявляють ввічливість, хоча можуть конфліктувати при вирішенні спірних питань. Свої думки викладають дещо непослідовно, але цілком зрозуміло. Вони завжди співчувають тим, хто потрапив у біду, поспішають їм на допомогу, вміння співрадіти виявляють вибірково. Альтруїзм виявляють часто, але не завжди. Мають достатньо розвинені творчі уміння. Частково виявляють уміння самоконтролю. Допускають незначні помилки, оцінюючи свою діяльність, зачасти не мотивують оцінку або ж не співвідносять отриманий результат із запланованим, однак у цілому їх оцінка власного продукту діяльності співпадає з оцінкою педагога. Докладені зусилля відповідають оцінці. Достатній рівень нараховує 31,7 % дітей ЕГ та 32,8 % КГ.

Діти зі сформованістю успішності на **середньому рівні** мають часткові знання про себе, спостерігається епізодичне невинуватене відчуття незадоволення собою, їм властиве більш песимістичне світосприйняття, ніж оптимістичне, часто засмучуються, переживають, коли щось не виходить, однак оцінюють свої невдачі як недостатнє оволодіння певними вміннями або ж пояснюють їх зовнішніми обставинами. Відчувають себе незначними у сімейному колі, потребують опіки, не дуже раді контактувати з вчителем, часто отримують негативні емоції при взаємодії з однолітками. У їхній уяві виникають вигадані страхи. Самооцінка часто неоднозначна, що свідчить про внутрішній конфлікт, невизначеність. Мають занижений рівень домагань. Боязнь невдачі переважає над устремлінням до успіхів, вони надто переживають із приводу невдач і значно менше уваги приділяють своїм успіхам. Майже завжди перебільшують труднощі й не вірять, що здатні їх подолати власними силами. При виконанні спільної діяльності ставлять свою індивідуальну мету. Потребують значної допомоги при здійсненні планування діяльності. Обираючи необхідні засоби діяльності, діють шляхом спроб і помилок. Не люблять докладати зусиль для отримання гарного результату, задовольняються тим варіантом, який отримали з першого разу. Не дуже товариські, часто конфліктують і сперечаються, ображають інших і ображаються самі, не люблять ділитися своїми речами з іншими. Ввічливість виявляють тільки у ставленні до знайомих дорослих. Відчувають певні труднощі при висловленні своєї думки, часто перебивають співрозмовників, не бажаючи їх вислуховувати. Байдуже ставляться до чужих радостей і успіхів, допомагають у біді тільки другу чи близькій людині. Для них характерне епізодичне виявлення альтруїзму. Творчі уміння розвинені недостатньо. Простежується ситуативний самоконтроль. Оцінюють свою роботу неадекватно, не бачачи недоліків чи, навпаки, достоїнств. Вкладені зусилля, як правило, не відповідають їхній оцінці роботи, яка не співпадає з оцінкою вчителя. Таких дітей у ЕГ 31,7 %, в КГ 31,1 %.

До **низького рівня** розвитку успішності віднесено учнів, які змогли дати собі всього 1–2 характеристики. Їм властиве песимістичне світосприйняття, вони засмучуються навіть через дрібниці, невдачі пояснюють своїми особистісними якостями. Відчувають відчуження, невключення в сім'ю, клас, почувають себе самотніми. Їхні страхи пов'язані з можливим негативним ставленням до них: страх бути покинутими рідними, боязнь сильного крику, темних приміщень. Мають занижену самооцінку, низький рівень домагань, відсутня тенденція до самоствердження. Потреба в досягненні успіхів, як і в уникненні невдач, розвинені відносно слабо, до успіхів, як і до невдач, ставляться байдуже.

Безініціативні при постановці мети, не вміють планувати діяльність, навіть при допомозі старшого. При виборі засобів досягнення мети

чекають вказівки, поради. Зустрічаючись із труднощами, припиняють роботу. Замкнуті, часто перебувають на самоті, виявляють неввічливість, несправедливість, обман, агресивність у спілкуванні з іншими. Нечітко висловлюють свої думки, не вміють до кінця вислухати співрозмовника. Відчувають заздрість і злість, коли іншим добре, не приходять на допомогу в біді, не виявляють альтруїзму. Фактично не володіють творчими уміннями. У своїй роботі не вміють побачити недоліки чи, навпаки, достоїнства, не співвідносять результат із метою, не можуть здійснити контроль. Представників означеного рівня виявлено у ЕГ 20,3 %, у КГ 21 %.

Підсумовуючи результати констатувального етапу експериментальної роботи, зазначимо, що сучасний стан розвитку успішності першокласників шестирічного віку загалом характеризується як недостатній. Найгірше у дітей розвинені уміння, які мають значення для досягнення успіху в продуктивній діяльності: організаційні, творчі, контрольні-оцінні, вміння долати труднощі, бути наполегливим у досягненні мети. Також спостерігається незадовільний розвиток суб'єкт-суб'єктних умінь, особливо це виявляється при виконанні спільної діяльності. Потребує також удосконалення робота з розширення знань дітей про себе, з позбавлення їх постійних страхів, із розвитку адекватної самооцінки та рівня домагань, який у переважної більшості шестирічок завищений, з підтримання мотивації успіху.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Немов Р.С. Психология: Учеб. для студентов высших пед. учеб. заведений: В 3 кн. Кн. 3: Психодиагностика. Введение в научное психологическое исследование с элементами математ. статистики. 3-е изд. – М.: ВЛАДОС, 1998. – 632 с.
2. Психічний розвиток дитини-дошкільника: Навч. посіб. для педагогів, психологів, вихователів дит. дошк. закладів, студ. сер. і вищ. пед. закладів, батьків / С.Є. Кулачківська, С.О. Ладивір, Т.О. Піроженко та ін. – К.: Світич, 2004. – 75 с.